«Медицинский вестник» № 26 (26 июня 2025 г.)

Дзве гранаты, схаваныя ў сене

Чэрвеньскай ноччу 1984 года на праспекце Будаўнікоў у Гродне адно акно гарэла, не патухаючы да світання. Не спаў прафесар Астроўскі. Ноч на 22 чэрвеня, якая ў яго пачалася звычайным парадкам, як усе яго бяссонныя ночы, — у роздумах над лёсамі дзяцей і ўнукаў, навукі і Бацькаўшчыны, — развярэдзіла старыя ўспаміны, і ён, уражаны і расчулены, да раніцы прасядзеў за пісаннем «замалёвак праўдзівых падзей і перажыванняў», за якія раней толькі думаў узяцца і якія, кладучы на паперу першыя сказы, назваў канвой для болей сур'ёзнай працы. «Мне б не хацелася, каб нескажоная інфармацыя пра індывідуальнае ўспрыманне падзей прамінулай вайны сышла ў нябыт», — напісаў вядомы на ўвесь Савецкі Саюз біяхімік, доктар медыцынскіх навук, член-карэспандэнт АН БССР, без двух гадоў акадэмік.

«Галоўнае, што я вынес з мінулага, якое праляцела так хутка, — пісаў далей Юрый Астроўскі, — гэта тое, што па-за палітыкай людзі ў масе сваёй застаюцца людзьмі і толькі людзьмі». Што прымусіла яго так наўмысна канстатаваць відавочнае?..

У кожнай гісторыі ёсць пачатак — гэта яшчэ адно відавочнае. Гісторыя «Нямецкіх замалёвак» Астроўскага пачыналася задоўга да вайны...

Юра вучыць нямецкую мову

Сяброўства СССР з Веймарскай рэспублікай (якую ўяўляла сабой Германія паміж кайзераўскай эпохай і прыходам да ўлады Гітлера) прывяло савецкую адукацыйную сістэму да ідэі, што нямецкая мова — галоўная замежная мова савецкіх школ. Потым настроі змяніліся, ад новай улады Германіі пацягнула пагрозай, але гэта толькі зацвердзіла неабходнасць вывучэння нямецкай. Пазней зноў падзьмула сяброўствам, і гэта было зноў пра тое, як важна вывучаць нямецкую.

Муж і жонка Астроўскія, бацькі стараннага мінскага школьніка, дбалі пра тое, каб меў ён магчымасць займацца мовай Гётэ, Шылера і братоў Грым не толькі ў школе. Яны, філолаг і ўрач, шукалі па Мінску «сапраўдных немцаў», гэта значыць, тых, якія прыехалі з Германіі зусім нядаўна і маглі даваць іх дзіцяці ўрокі чыстай літаратурнай мовы. Спачатку Юра займаўся ў сям'і музыканта, які ненадоўга пасяліўся ў іх шматкватэрным доме і працаваў паблізу ў кансерваторыі. А калі музыкант з сям'ёй, не прыжыўшыся ў Мінску, з'ехаў, тады аднекуль з'явіўся кволы дзядок, якога Юра мусіў сам наведваць штотыдзень, на што бацькі давалі яму кожны раз пяць рублёў. І хоць здаралася, што заняткі ўпотайкі ад бацькоў ён прапускаў, марнуючы грошы на марожанае і цукеркі для сябе і сяброў, якія падбівалі яго збегчы ў кіно (і якое ж дзіця не спакусіцца?), але вынікі навучання не прымушалі сябе чакаць. Таму 22 чэрвеня 1941 года чвэрць гадзінкі папаўдні, калі наркам замежных спраў СССР Вячаслаў Молатаў, зайшоўшы ў будынак Цэнтральнага тэлеграфа ў Маскве на Цвярской, у размешчаную там штабкватэру Усесаюзнага радыё, па даручэнні Палітбюро звярнуўся да краіны з гістарычнай прамовай аб пачатку вайны з Германіяй, Юра Астроўскі сядзеў у цяньку на лавачцы ў Калодзішчах за 20 кіламетраў ад Мінска і ўважліва чытаў «Ціхі Дон». Але кніжка гэта была з надпісам Der stille Don на вокладцы — пераклад на нямецкую. Яго першая кніга на замежнай мове. Ён свядома выбраў вялікі складаны твор.

Першыя сустрэчы

У Калодзішчах ён быў з маці і братам: доктар Папеня-Астроўская выехала на лецішча з дзіцячым садком, які абслугоўвала, а сыноў — падлетка Юру і малога Славіка — пасяліла на здымнай кватэры паблізу.

Пасля прамовы Молатава па радыё вайна зрабілася відавочнай — нібыта прыйшла ў Калодзішчы па правадах і гэтым жа шляхам дабралася да іншых мясцінак, дзе да той хвіліны было яе не чуваць. Доктар Папеня-Астроўская і тры выхавацелькі, якія, як і яна, у пачатку лета пакінулі Мінск з сынамі-падлеткамі, некалькі дзён чакалі, нікуды не выязджалі: Мінск гарэў, а ў іх было спадзяванне вярнуць выхаванцаў садка іх бацькам. Калі на пяты дзень рушылі на Усход, дзяцей, чые бацькі былі невядома дзе, заставалася пры іх яшчэ многа. Давялося браць у калгасе чатыры падводы. Але дарэмны быў гэты шлях. За пару дзясяткаў кіламетраў да Барысава паказаліся ў небе парашутысты, а потым стала вядома, што вораг ужо там. Давялося вяртацца ў Калодзішчы.

Недалёка ад летняй базы садка размяшчаўся лагер пагранічнікаў. Вайскоўцы пакідалі яго ў спешцы, таму засталіся замкнёныя ў вальерах сабакі, якія жудасна вылі, і сякая-такая зброя. Юрка і яго прыяцелі-аднагодкі знайшлі карабіны, патроны, гранаты... Усё надзейна схавалі ў лесе. Думалі: некалі вернуцца, арганізуюць партызанскі атрад – зброя дакладна спатрэбіцца. А Юрка ўпотайкі ад сяброў, не сказаўшы нічога маці, узяў дзве гранаты, і калі, папоўніўшы запас харчавання, садок на колах зазбіраўся ў Мінск, паклаў іх на адну з падводаў пад сена. А зверху пасадзіў гурт малых...

Юрый Астроўскі. 1945 год.

«Думалася вельмі проста, — піcаў прафесар Астроўскі на паперы ў дробную клетку, увесь пагружаны ва ўспаміны пра тыя дні. — Калі немцы — ворагі і паспрабуюць усіх нас арыштаваць, я кіну ў іх дзве гранаты... Мне толькі што споўнілася 16, і я лічыў сябе цалкам здольным».

Тым часам і маці, і выхавацелькі дзіцячага садка лічылі, што Юра будзе весці з немцамі перамовы — бо лепш за ўсіх ведае нямецкую мову.

«Першая сустрэча з невялікім нямецкім пастом адбылася пры выездзе на шашу Мінск — Масква, — напісаў прафесар, зрабіўшы некалькі глыткоў даўно астылай гарбаты. — Убачыўшы наперадзе трох нямецкіх салдат з аўтаматамі, я для ўпэўненасці праверыў сена, дзе ляжалі схаваныя гранаты, і ўнутрана рыхтаваў сябе да рашучых дзеянняў».

Сваё 16-годдзе Юра сустрэў у згаданым шляху на Усход роўна праз тыдзень пасля пачатку вайны, 29 чэрвеня. Была нядзеля. Другая ваенная нядзеля, на якую, у адрозненне ад першай, ніхто ўжо не строіў ніякіх планаў, акрамя як знайсціся ў той страшэннай мітусні, у якой дзеці з бацькамі гублялі адно аднаго.

Мінск у ліпені 1941-га.

Рынкавая плошча ў Слоніме. Сюды ліліся пазыўныя Масквы з прыёмніка, сканструяванага Астроўскім.

19 ліпеня 1944 года. Пахаванне грамадзян Слоніма, расстраляных на Петралевіцкай гары.

Слонім, які ён быў, калі сюды прыехаў Астроўскі. 1943 год.

Калі нямецкі патруль давечаўся, што дзяцей на падводах вязуць у Мінск, бясконцы рух па шашы — машыны, танкі, пушкі — быў неадкладна спынены. Патрульныя так парупіліся перапраўць падводы з дзецьмі на правільны бок шашы. Адзін з іх пачаў тлумачыць усхваляваным жанчынам, што ў горадзе каля ўваходу ў цэнтральны парк адкрыты спецыяльны пункт Чырвонага Крыжа для збору дзяцей, якія згубілі бацькоў. «Відаць, мы былі не першымі, хто вяртаўся ў горад, і нямецкія пасты мелі неабходную інфармацыю. Немцы пажадалі нам шчасліва даехаць, а мае гранаты засталіся спакойна ляжаць у сене», — напісаў прафесар Астроўскі ў эпізодзе пад загалоўкам «Першыя сустрэчы».

У Мінску гранаты былі перахаваныя з сена ў дрыvotню. Вялікі шматкватэрны дом, дзе жылі Астроўскія, згарэў дашчэнту ў пажары, які бушаваў 25 і 26 чэрвеня. З калодзішчанскімі клункамі Астроўскія пасяліліся ў сваякоў, потым знайшлі пустую ўцалелую кватэру, з якой марадзёры яшчэ не паспелі сцягнуць усю мэблю, і перабраліся ў яе. Маці пайшла працаваць у бальніцу да доктара Клумава, адкуль кожны дзень прыносіла кацялок незразумелага варыва. Па картках пачалі выдаваць трохі хлеба…

Усяго не раскажаш

Калі доктара Папеню-Астроўскую звольнілі з бальніцы як «непажаданы бальшавіцкі элемент», жыць зусім не было на што, і яны, памыкаўшыся па Мінску, перабраліся бліжэй да радні, у Слонім. «Там я працаваў настаўнікам пачатковых класаў, затым памочнікам зубнога тэхніка ў паліклініцы. З лета 1943-га ўсталяваў сувязь з партызанскай брыгадай імя Ракасоўскага: набываў медыкаменты, радыёдэталі, паперу для друкавання падпольнай газеты, выконваў іншыя даручэнні», — піша Астроўскі ў аўтабіяграфіі. У ёй усяго не раскажаш. Не апішаш нейкую з начэй таго самага 1943-га, калі шалёныя ліхтары фашысцкага патруля раскідвалі ў цемры светлавыя снапы, гатовыя, натыкнуўшыся на сілуэт чалавека, ператварыцца ў свінцовыя струмені. Не будзеш расказваць, як, стаіўшыся каля дрывянога кастра, беражліва трымаў сумку з радыёдэталямі, якія трэба было перадаць сувязному Мікалаю Ціхану. Не раскажаш, што гэта была апошняя партыя з саліднага даваеннага радыёаматарскага запасу. І тым больш не раскажаш, калі ты біяхімік, што ў юнацтве марыў канструіраваць прыёмнікі і працаваць на радыёстанцыі.

Юрый Астроўскі расказа ўсё гэта ў 1985-м карэспандэнту «Гродзенскай праўды», калі той будзе пісаць нарыс да яго 60-годдзя і для гэтага правядзе з ім дзень. У тым нарысе прафесар Астроўскі крочыць на працу ў заснаваны ім Інстытут біяхіміі звілістай сцежкай, слухае, як шапочуць, калыхаючыся пад ветрам, сіне-зялёныя кроны, і думае пра гэты шэпт. Густы веер галін раскочваецца на ветры, рассейвае пякучыя сонечныя промні, быццам жменяй кідае на твар яскравыяblікі, і ў гэты момант успамінаюцца герою нарыса іншыя промні і блікі — ад фашысцкага ліхтара.

А пра малодшага брацікa Славіка прафесар карэспандэнту не скажа. Ён пакіне сабе гэты боль. Будзе гаварыць, як пасля вызвалення Слоніма ад захопнікаў райкам камсамола накіраваў яго аднаўляць радыёвузел. З партызанскім радыстам Мішыным яны зманціравалі станцыю, выставілі з балкона «званочак» гучнагаварыцеля на гаманлівую рынкавую плошчу, і тая, пачуўшы пазыўныя Масквы, раптам сціхла. Але не скажа, што ў тыя хвіліны, калі ўсе радаваліся вызваленню, думка яго ляцела праз горад да груды зямлі над магілкай малодшага брацікa, якога ў верасні 1943-га задушыла нямецкай машынай.

А няшчасная маці, доктар Папеня-Астроўская, у першыя ж мірныя дні брала ўдзел у рабоце камісіі па расследаванні фашысцкіх зверстваў. Якія нечалавечыя карціны яна была вымушана не проста ўбачыць, а пільна даследаваць як урач! Вачыма маці, якая нядаўна пахавала сваё дзіця.

> «Пры аглядзе целаў выяўлена, што рукі ўсіх ахвяр завязаныя назад дротам, амаль усе забітыя стрэлам у патыліцу, большасць дзіцячых ахвяр кінутыя ў яму жывымі, пра гэта сведчыць адсутнасць кулявых раненняў», — напісана ў страшным дакуменце, складзеным 19 ліпеня 1944 года. Ён апісвае раскопкі, якія вяліся 18 і 19 ліпеня на Петралевіцкай гары — месцы зверскага забойства мірных жыхароў у ноч з 3 на 4 ліпеня таго ж года, за тыдзень да вызвалення Слоніма.

Юра зноў вучыць нямецкую

У лістападзе 1944-га 19-гадовы Юрый Астроўскі быў прызваны на службу ў Савецкую Армію. У красавіку 1945-га атрымаў пасведчанне аб заканчэнні школы санітарных інструктараў.

«Пра сваю службу ў арміі Юрый Міхайлавіч расказваў няшмат, — успамінае нявестка Вольга Астроўская, урач-кардыёлаг. — Гаварыў, што апынуўся ў коннай дывізіі. Я спытала, ці даводзілася яму страляць у ворага, бо вайна ж працягвалася. Ён адказаў, што ні ў кога не страляў. Прызнаўся, што стрэліць ён і не змог бы, страляў бы міма. Калі я спытала, што ён рабіў у акопе, ён адказаў, што вучыў нямецкую мову. «А як вы, — пытаюся, — не баяліся?» Ён: «Баяўся. Вучыў нямецкую мову і думаў, што вось-вось трапіць у мяне нямецкая куля. Але ўсё роўна вучыў».

«Ён расказваў, што ў вайну так апантана вучыў нямецкую, што нават сачыняў на ёй вершыкі на хаду, — гаворыць біяхімік Барбара Фустачэнка. — Вучыў яе, бо хацеў страшны час пусціць сабе на карысць».

Расказваюць, што на адным з юбілеяў Астроўскага, калі яго віншавалі і ўганароўвалі высокімі словамі, адзін з высокапастаўленых прысутных перад усім чэсным людам прызнаўся, што ў вайну, калі быў падлеткам, хацеў юбіляра забіць. Астроўскі пры гэтых словах сядзеў і ўсміхаўся. А ўсім было цікава: забіць? за што? А за тое, што, як толькі ўсе адстраляюцца на вучэбных стрэльбах, так адразу Астроўскі бярэ ў рукі кніжку і вучыць нямецкую мову. Тут вайна ідзе з немцамі, а ён нямецкую вучыць…

Святлана Вошчава, Мінск.